

SCURTĂ ISTORIE A PSIHOLOGIEI SOCIALE

1. Avantajele perspectivei genetice

Unul din motivele importante pentru care merită studiată istoria unei discipline este acela că, îndeobște, ea îi conturează identitatea mai exact decât o fac definițiile. De pildă, în mod tradițional, în granițele psihologiei sociale există o psihologie socială psihologică, dominantă și o psihologie socială sociologică. Membrii celor două grupuri țin cursuri de psihologie socială radical diferite, fac parte din catedre universitare diferite (în general, psihologii sociali de orientare sociologică sunt membri ai departamentelor de sociologie), citesc și publică în reviste diferite. Psihologii sociali de orientare psihologică se interesează în mod preponderent de structurile și procesele cognitive ale indivizilor, în vreme ce “sociologii” cercetează funcțiile indivizilor în contextul structurilor sociale. Întrucât această diviziune durează de câteva generații, membrii celor două tabere au versiuni diferite asupra istoriei psihologiei sociale. Pentru psihologii sociali de origine psihologică, importanți sunt Floyd Allport, Lewin, Festinger, Schachter, Asch, Donald T. Campbell. Ceilalți îi venerază pe Mead, Goffman, French, Homans și Bales. Așadar, istoriile diferite oferă și mențin identități diferite.

Istoria disciplinei nu trebuie pusă în slujba perpetuării vreunui curent de cercetare. Ea nu este utilă decât atunci când pune în evidență discontinuitățile, eșecurile, fundăturile, și nu numai progresul și continuitatea.

2. Preistoria psihologiei sociale

Dacă istoria propriu-zisă a psihologiei sociale începe în mod oficial în 1908, preistoria acestei discipline acoperă un interval mult mai extins. Originile gândirii psihosociale pot fi găsite în opera lui Platon (427 - 347 î.C.) și Aristotel (384 - 322 î.C.) sau chiar în gândirea pre-socratică (secolul al VII-lea î.C.). Opțiunea cu privire la începuturile psihologiei sociale depinde însă, de multe ori, de concepția cercetătorului asupra individului și asupra socialului.

Platon a pus accentul pe primatul statului în fața individului. Acesta din urmă, spre a deveni realmente o ființă socială, trebuie educat sub supravegherea autorităților.

Ștefan Boncu – Psihologie socială

Cursul 2

Pentru Aristotel, natura umană este socială prin ea însăși (el numește omul “zoon politikon”) și pe temelia aceasta se clădesc relațiile interpersonale, familia, comunitatea și statul. Ideile celor doi filosofi antici au dat naștere la două tradiții de gândire: pe de o parte o gândire de esență socială, în care se evidențiază aportul structurilor sociale în ceea ce privește experiența individuală și conduita și pe de altă parte, o gândire de orientare individualistă, în care rolul proceselor individuale este preponderent: socialul emerge, de fapt, din acestea.

În istoria gândirii sociale, concepția asupra primatului socialului a luat multe forme. Pentru Hegel (1770 - 1832), filosoful idealist german, statul nu este numai forma supremă de societate, ci încoronarea spiritului social obiectiv, la care spiritele individuale sunt participante active. Din opera lui Hegel au derivat concepțiile psiho-sociale despre spiritul de grup (group mind).

Istoria științelor sociale a fost influențată în mod hotărâtor de Auguste Comte (1798 - 1857). Filosoful francez a propus termenul de sociologie și tot el este socotit părintele pozitivismului. Pentru Comte, pozitivismul este un sistem filosofic ce implică un model al progresului cunoașterii umane de la un stadiu teologic, trecând printr-un stadiu metafizic, spre un stadiu științific. În ultimul stadiu, fenomenele sunt considerate reale și certe, iar cunoașterea este descrierea acestor fenomene, a ordinii lor temporale și spațiale în termeni de constante și variații. Sociologia era socotită știința supremă, ce ar compara culturile din punctul de vedere al stadiului evoluției lor sociale. Totuși, întemeietorul de drept al sociologiei științifice este Emile Durkheim (1858 - 1917). El considera că faptele sociale sunt exterioare față de conștiința individuală. De aceea, “reprezentările colective” dezvoltate de o societate dată au o existență independentă. Deși ele pot emerge din asocierea și interacțiunea indivizilor, proprietățile lor sunt diferite de cele ale reprezentărilor individuale. Relativa independență a socialului în raport cu individualul l-a făcut pe Durkheim să pledeze în favoarea unei “psihologii colective”, deși la începutul secolului multe concepții din psihologia socială erau inspirate de psihologia individualistă. Numai în anii '60 Moscovici a reluat și a actualizat ideile lui Durkheim.

Ștefan Boncu – Psihologie socială

Cursul 2

3. Tranziția la psihologia socială modernă

Concepțiile înfățișate pînă acum nu sunt propriu-zis psiho-sociale, deși unele au o legătură strînsă cu maniera contemporană de a teoretiza. La sfîrșitul veacului al XIX-lea apar în Europa două curente de gîndire ce sunt mai apropiate de psihologia socială științifică decît oricare din concepțiile anterioare: psihologia popoarelor (Völkerpsychologie) și psihologia mulțimilor. Ele sunt reprezentative pentru perioada de tranziție de la filosofia socială la psihologia socială experimentală. Ambele sunt socio-centrate, iar ca metodă folosesc un amestec curios de observație și interpretare. În plus, ambele sunt astăzi reconsiderate și recuperate.

Reprezentanții cei mai de seamă ai Völkerpsychologie au fost Moritz Lazarus (1824 - 1903), Hermann Steinthal (1823 - 1899) și Wilhelm Wundt (1832 - 1920). Völkerpsychologie a fost un studiu istoric comparativ al produselor obiective ale interacțiunii sociale, ca limbajul, miturile, obiceiurile. Ea a fost instituționalizată în 1860 într-o revistă, Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft, întemeiată de Lazarus și Steinthal. Pentru Wundt, psihologia popoarelor reprezintă complementul psihologiei experimentale individuale. Ea are sarcina de a analiza natura relației individ - comunitate invocînd date culturale la care psihologia experimentală nu are acces.

Ideea spiritului de grup (group mind) a inspirat în bună măsură psihologia mulțimilor dezvoltată de Gustave Le Bon (1841 - 1931), deși există și alte surse ale acestui curent de gîndire (de exemplu, doctrina sugestiei, ideile despre contagiunea mentală, precum și criminologia celei de-a doua jumătăți a veacului al XIX-lea). Le Bon a susținut în 1896 că mulțimile se comportă agresiv pentru că în condiții de mulțime comportamentul indivizilor este controlat de spiritul de grup. Mai tîrziu, psihologul englez W. McDougall, considerat unul din întemeietorii psihologiei sociale va publica și el o carte asupra comportamentului colectiv, în care va favoriza aceeași explicație bazată pe spiritul de grup.

4. Psihologia socială modernă

Termenul de psihologie socială a fost folosit în 1864 de italianul Carlo Cattaneo și în 1871 de germanul Lindner. Ultimul își propunea să-l folosească pentru analiza individului în societate: psihologia socială era o psihologie a societății. Termenul e de

Ștefan Boncu – Psihologie socială

Cursul 2

găsit și în scrierile lui Gabriel Tarde după 1895. Americanul Baldwin se apropie mult de domeniul psihologiei sociale într-o carte din 1897 închinată studiului dezvoltării morale și sociale a copilului, iar italianul Paolo Orano publică în 1901 la Bari un volum intitulat “Psicologia sociale”.

Totuși, textele reținute de istoriografia oficială drept texte fondatoare sunt redactate în limba engleză: psihologul englez William McDougall, emigrat mai târziu în Statele Unite și sociologul american Edward Ross publică în 1908 cărți ce au în titlu termenul de psihologie socială. Capitolele volumului lui McDougall, de pildă, tratează despre instincte, emoții, sentimente, comportament moral, voință, credințe religioase și despre structura caracterului.

În privința primului experiment de psihologie socială, majoritatea istoricilor psihologiei sociale sunt de acord că el a fost efectuat de Norman Triplett în 1898 la Universitatea din Indiana. Triplett n-a fost un psiholog social, dar privite retrospectiv experimentele sale pot fi considerate experimente de psihologie socială. Observînd că cicliștii aleargă mai repede în grup decît singuri, el a creat grupuri experimentale de copii și le-a cerut să mînuiască mulinete alături de alții care făceau același lucru ori singuri. În perioada 1890 - 1910, 31 de univerități americane și-au întemeiat laboratoare de psihologie experimentală. În 1924, Floyd Allport a publicat un tratat de psihologie socială bazat în principal pe studii experimentale. În 1931, Murphy și Mrphy publică un manual intitulat Experimental social psychology. Sub impactul behaviorismului, psihologia socială alesese drumul experimentării.

Înainte de 1950, trebuie consemnate două progrese importante: dezvoltarea scalelor de atitudini (Bogardus, în 1925; Thurstone, 1928; Likert, 1932) și cercetările în domeniul structurii și funcțiilor grupului social inițiate de Kurt Lewin. Unul din experimentele celebre ale perioadei, realizat de Lewin, Lippitt și White în 1939 trata despre efectul stilului de leadership asupra comportamentului de grup. Tratatul editat de Murchison în 1935 este considerat ultimul text elaborat în tradiția psihologiei sociale speculative. Alte manuale influente sunt acum cele ale lui La Piere și Farnsworth din 1936, Klineberg din 1940 și Cretch și Crutchfield din 1948. În 1954 apare cea mai importantă carte de psihologie socială, tratatul editat de Gardner Lindzey. Acesta va cunoaște o a doua ediție în 1968 și o a treia ediție în 1985, alcătuiindu-se ca o sinteză a

Ștefan Boncu – Psihologie socială

Cursul 2

evoluției disciplinei și contribuind decisiv la consolidarea paradigmei de cercetare din psihologia socială. În prezent, un grup de psihologi sociali americani pregătesc ediția a IV-a a tratatului.

Istoria psihologiei sociale poate fi trasată nu numai din perspectiva apariției și conținutului principalelor manuale, dar și din perspectiva marilor programe de cercetare sau a experimentelor celebre. În privința ultimelor, trebuie precizat că există în psihologia socială studii experimentale care au avut o influență covârșitoare nu numai asupra disciplinei, dar și asupra altor științe. Iată câteva: experimentele lui Sherif asupra formării normelor de grup din 1935, experimentele lui Asch asupra conformismului din 1951, experimentele lui Sherif asupra competiției între grupuri din 1953, experimentul lui Festinger și Carlsmith asupra disonanței cognitive din 1959 experimentele lui Milgram asupra obedienței din 1963, experimentele lui Latane și Darley asupra comportamentului de ajutorare în cazuri de urgență din 1968.

Cît despre marile programe de cercetare, ele au căutat, în general, să impună direcții de cercetare, marcînd decisiv istoria disciplinei. Lewin a inițiat un program foarte vast în domeniul dinamicii grupurilor, continuat, după dispariția sa în 1947, de unii din studenții săi. Merită, de asemenea, menționate studiile complexe asupra personalității autoritare realizate de Adorno și colegi săi (rezultatele au fost publicate în 1950), precum și programul de cercetare a schimbării de atitudine, desfășurat la Universitatea Yale sub direcția lui Carl Hovland în deceniul al VI-lea.

După 1965, psihologia socială și-a afirmat treptat vocația sa cognitivă. Perioada este dominată de teoria atribuirii, propusă de Fritz Heider în 1958, teorie care se află la originea extrem de multor studii de psihologie socială. Aproximativ din 1980, abordarea favorită a psihologilor sociali o reprezintă cogniția socială. Aceasta a apărut ca urmare a recuperării vechilor idei ale lui Fritz Heider și Solomon Asch asupra percepției persoanei și a transferului unor metode și concepte ale psihologiei cognitive în psihologia socială. Cogniția socială nu reprezintă un domeniu al psihologiei sociale, ci o manieră de abordare specifică, foarte adecvată în domenii ca percepția persoanei, eul, stereotipurile, luarea deciziei, schimbarea de atitudine.

Ștefan Boncu – Psihologie socială

Cursul 2

5. Psihologia socială europeană

Se poate ușor observa în paginile anterioare lipsa referinței la contribuțiile europenilor. Fără îndoială, psihologia socială este, în bună măsură, o știință americană. Totuși, cercetătorii europeni au contribuit la dezvoltarea ei nu numai în perioada de început, cu Lewin sau Heider, dar aportul lor poate fi stabilit pentru fiecare etapă de evoluție a disciplinei. Înainte de cel de-al doilea război mondial, contribuții notabile au avut englezul Bartlett în domeniul memoriei, Jean Piaget în domeniul comportamentului moral infantil și germanul Moede care, în anii '20, a dezvoltat o psihologie experimentală a grupului.

După război, eforturile psihologilor sociali europeni s-au concentrat spre instituționalizarea psihologiei sociale. Treptat ei au impus-o ca disciplină în toate universitățile. În 1966 s-a fondat European Association of Experimental Social Psychology (EAESP), care a devenit nucleul comunității științifice europene în domeniu, iar în 1971 a apărut primul număr al European Journal of Social Psychology.

În plan teoretic, psihologia socială europeană a fost multă vreme dominată de cea americană. Nevoia de independență i-a condus pe europeni la teme și abordări specifice. Astfel, Henri Tajfel de la Universitatea din Bristol a inițiat un vast program de cercetare asupra relațiilor intergrupuri, ajungând să propună teoria identității sociale, una din cele mai fertile teorii din psihologia socială contemporană. În 1961 Serge Moscovici a publicat o carte ce s-a bucurat de un imens succes, în care a actualizat conceptul de reprezentare colectivă a lui Durkheim. Un al doilea câmp de cercetare creat de Moscovici, specific psihologiei europene, este influența minoritară, câmp rezultat dintr-o curajoasă reinterpretare a cercetărilor asupra conformismului efectuate de americani.

Astăzi se poate vorbi din ce în ce mai puțin de diferențe semnificative între psihologia socială americană și psihologia socială europeană. Facilitarea comunicării a determinat schimburi științifice intense. Prezența profesorilor și studenților americani în universitățile de pe bătrânul continent și faptul că europenii publică tot mai frecvent în marile jurnale americane sunt probe elocvente pentru dispariția dihotomiei istorice ce a marcat istoria disciplinei. De altminteri, trebuie menționat că unele universități europene, cu deosebire cele olandeze, n-au ținut niciodată seama de tendințele psihologiei sociale europene de a se menține diferită și independentă și dimpotrivă, olandezii, care au cea

Ștefan Boncu – Psihologie socială

Cursul 2

mai bună reprezentare în EAESP, au lucrat pe teme agreate de americani, izbutind să apară constant în marile reviste.

6. Marile reviste de psihologie socială

O știință nu există atât prin cărțile și manualele universitare pe care le publică cei dedicați scrisului, cât mai cu seamă prin publicațiile periodice. În psihologia socială, ciclul complet al unui demers de cercetare implică făurirea ipotezelor, strângerea datelor, analiza lor, redactarea și publicarea raportului de cercetare într-o revistă de specialitate. De aceea, marile reviste au o contribuție decisivă la evoluția teoretică și metodologică a disciplinei.

În perioada clasică, un rol însemnat au jucat *Journal of Abnormal and Social Psychology*, apărut încă de la începutul secolului și *Journal of Personality*, publicat de Duke University de la sfârșitul secolului trecut.

După 1960, numărul mare de cercetători precum și fondurile mărite disponibile pentru cercetare au impus o diversificare a publicațiilor. În 1965, *Journal of Abnormal and Social Psychology* se divide: se nasc acum două reviste, una închinată psihologiei patologice, cealaltă psihologiei sociale. Aceasta din urmă, intitulată *Journal of Personality and Social Psychology* (JPSP) reprezintă astăzi cea mai prestigioasă publicație periodică de psihologie socială. În prezent, JPSP are apariții lunare. Tot din 1965 apare *Journal of Experimental Social Psychology*. Alte reviste importante sunt *Journal of Applied Social Psychology* (anul primei apariții, 1971), *Personality and Social Psychology Bulletin* (1975) și *Social Cognition* (1982). În Europa, se bucură de multă apreciere *European Journal of Social Psychology*, pe care l-am menționat deja, precum și *British Journal of Social Psychology*, desprins în 1980 din mai vechiul *British Journal of Clinical and Social Psychology*.